

neprikosnoveni elementi koji su neodstranjivi. Krutost TOT leži u njihovoj neinkluzivnosti, tj. nemogućnosti da se u njih ugrade teorije nižeg stupnja ili teoreme koje polaze od prioriteta ekonomije nad politikom, uticaja društvenih sukoba na državu, važnih razlika između društava koja se dele na klase ili rase, ili onih koje podvlače značajni uticaj nekog periferijskog činioca na centar. U TOT su neraskidivo povezane, vrednosne, idejnopoličke i teorijske strane pa se njihov razvoj ne može do kraja objašnjavati modelom razvoja nauke koji je razvio T. Kun. Ipak, ukoliko se delimično apstrahuje društvenopolitička i vrednosna komponenta TOT, Kunova paradigma može se primeniti, tj. sažeto pokazati evolucija razvoja jedne od ključnih paradigmi u misli o politici 20. veka.

Svaka naučna teorija neprikosnovena je sve dok se ne nagomila dovoljno "anomalija" koje dovode u sumnju jezgro i osnovu njenog pristupa. Potom nastupa razdoblje krize kada se ozbiljnije razmatraju alternativne paradigme. Naučna revolucija nastaje tek kada se opovrgne prethodna, a ustoliči nova paradigma. U toku 80 godina dugog razvoja iznete su različite kritike i modifikacije TOT. Još od pre Drugog svetskog rata pa sve do 1960-ih iznošene su ozbiljne sumnje u valjanost statičko-tipološkog i idealno-tipskog modela. Kritika je podstakla usavršavanje TOT: uveden je dinamički i filozofskoistorijski pristup, menjan je obim i sadržaj središnjeg pojma u vremenskom i prostornom pogledu, bilo je ograđivanje od doslovnog poistovećivanja sistema itd. Ozbiljnija osporavanja počinju sa probojem teorija o modernizaciji koje su i socijalizam posmatrale kao alternativni, doduše autoritarni, obrazac modernizacije. TOT su prošle kroz više faza pojačanog osporavanja koje je teško preciznije omeđiti, kao što nije lako ni razdvojiti političku konjunkturu TOT od njihove naučne aktuelnosti. Uprkos tome, ako se izuzmu talasi kritika uslovljeni krupnim društvenoistorijskim promenama (sklapanje antifašističke koalicije i vojni poraz fašizma, smrt Staljina i liberalizacija SSSR-a, bunt 1968, perestrojka i raspad lagerskog sistema i SSSR-a) i obrati pažnja samo na unutarnu naučnu proces, može se uočiti nekoliko faza erozije TOT. Organizovanu sumnju unela je strukturalna istorija još 1950-ih, zatim obnova marksizma 1960-ih, a uočljivije kolebanje nastupa početkom 1980-ih, kada se u proučavanje režima nepodeljene vlasti probijaju nove teorije i pristupi: društvena istorija i hermeneutička istorija svakodnevnice. Treća faza naučne revolucije još nije nastupila jer su TOT ukorenjene u idejnopoličkim sukobljavanjima savremenog sveta sa aktivnom i samostalnom ulogom. Za vreme hladnog rata služile su blokovskoj demonizaciji političkog protivnika, a od 1990-te snažna su idejna poluga konzervativno-liberalnog prevladavanja prošlosti naročito u poslesocijalističkim režimima.

Premda je nemoguće jasno razdvojiti pomenute faze upravo zbog neposustale idejnopoličke uloge TOT, i odsečno razgraničiti, čak i kod kritike, teorijske od političkih motiva, ipak se, uz izvestan rizik, može pokazati teorijski domašaj danas najvažnije kritike TOT od strane društvene istorije. Pod društvenom istorijom podrazumevaju se teorijski i metodski nehomogena naučna nastojanja da se istraži uticaj raznih segmenata društva i društvenih sukoba na zbivanja u prošlosti, tj. opovrgne dogma o presudnom uticaju centra i politike, kao relativno zasebne delatnosti, na pravac i karakter opštedruštvenog razvoja. Društvena istorija ne istražuje pre svega zbivanja, ličnosti, namere i postupke, nego pre svega strukture i procese kao uslove i posledice zbivanja, odluka i postupaka kojih delatni ne moraju uvek biti svesni ili ih drugačije opažaju. Istorijska se pojava kao manje vidljiva struktura, a ne samo kao povezanost zbivanja i namera i postupaka. Analitički postupak preteže nad naracijom, a u metodskom pogledu društvena istorija je upućena na srodne društvene